

Razvijanje neverbalnih komunikacijskih vještina kod djece jasličke dobi

---

Leško, Karmen

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:301832>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-22**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI
STUDIJ**

KARMEN LEŠKO

ZAVRŠNI RAD

**RAZVIJANJE NEVERBALNIH
KOMUNIKACIJSKIH VJEŠTINA KOD DJECE
JASLIČKE DOBI**

Zagreb, rujan 2018.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ
(Zagreb)**

KOLEGIJ: Uvod u komunikologiju

ZAVRŠNI RAD

Ime i prezime pristupnika: Karmen Leško

TEMA ZAVRŠNOG RADA: Razvijanje neverbalnih komunikacijskih vještina
kod djece jasličke dobi

MENTOR: dr. sc. Mario Dumančić

SUMENTOR: prof. Ana Valjak Čunko

Zagreb, rujan 2018.

SADRŽAJ

1. UVOD.	1
2. KOMUNIKACIJA	2
2.1. Komunikacija u vrtiću	3
2.2. Vrste komunikacije	4
3. VERBALNA KOMUNIKACIJA	4
4. NEVERBALNA KOMUNIKACIJA	4
4.1. Funkcije i karakteristike neverbalne komunikacije	5
4.2. Geste	6
4.3. Pogled	7
4.4. Mimika lica	7
4.5. Držanje tijela.	8
4.6. Dodir	8
4.7. Miris	8
4.8. Neverbalne poruke	9
4.9. Glasovno ponašanje	9
4.10. Odjeća i izgled	10
4.11. Prostor	10
4.12. Prednosti i nedostaci neverbalne komunikacije	11
5. RAZVOJ DJETETA JASLIČKE DOBI	12
5.1. Socio – emocionalni razvoj	12
5.1.1. Socijalizacija emocija	13
5.2. Empatija	14
5.2.1. Faze i razvoj empatije	14
5.3. Osjetilni razvoj	15
6. NEVERBALNI ZNAKOVI	16
6.1. Paralingvistički neverbalni znakovi	17
6.2. Ekstralingvistički neverbalni znakovi	17
7. EKSTRALINGVISTIČKI NEVERBALNI ZNAKOVI DJECE JASLIČKE DOBI ...	17
7.1. Izrazi lica	17
7.2. Vizualna komunikacija (pogled i kontakt očima)	19
7.3. Geste i neverbalne reakcije	19

7.4. Upotreba prostora	.21
7.5. Tjelesni kontakt	.21
7.6. Stav tijela	.22
8. KAKO PROČITATI NEVERBALNE ZNAKOVE ?	.23
8.1. Znakovi tijela	.23
8.2. Glas	.23
9. IGRA I KOMUNIKACIJA	.24
10. VJEŽBE I ODGOVOR NA NEVERBALNU KOMUNIKACIJU S DJETETOM JASLIČKE DOBI	.26
11. ZAKLJUČAK	.28
LITERATURA	.30
Izjava o samostalnoj izradi rada	.33

SAŽETAK

Kroz ekspresiju emocija djeca ostvaruju prvu komunikaciju, prenose niz osjećaja mijenjajući izraze svojega lica. Pokretima izražavaju ono što ne mogu reći govorom. Mlađa djeca najčešće koriste neverbalnu komunikaciju jer ne znaju verbalizirati. Oslanjaju se na neverbalne znakove, kako pri slanju, tako i pri primanju poruka.

Tema ovog rada je analiza neverbalne komunikacije djece jasličke dobi te kako se neverbalna komunikacija kod njih razvija i kako ju poticati. Neverbalna komunikacija pomaže djetetu da progovori te ima vrlo važnu ulogu u njegovom razvoju. Prije nego što savladaju govor, djeca svoje potrebe iskazuju osmijehom, pogledom, plačem, pokretom / gestama. Upotrebom literatura istražiti ćemo karakteristike i funkcije neverbalne komunikacije, razvoj djeteta jasličke dobi, empatiju kod djece, razvoj neverbalnih znakova, razvoj igre uz komunikaciju (verbalnu i neverbalnu), vježbe za neverbalnu komunikaciju s djetetom te kako odgovoriti na neverbalnu komunikaciju djeteta.

Ključne riječi: neverbalna komunikacija, jaslička dob, razvoj djeteta, razvoj komunikacije

SUMMARY

Through the expression of emotion, children realize ways of first communication, convey a series of emotions by changing their faces. With gestures children express what they can not translate. Younger children often use non-verbal communication because they do not know how to verbalize. Children rely on non – verbal signs, when sending and receiving messages.

The topic of this paper is the analysis of non-verbal communication of children early age, how non-verbal communication develops with them and how to encourage it. Non-verbal communication helps children to talk and it has a very important function in child's development. Before they surmount the speaking, the children express their needs with a smile, a look, a cry, a movement / gestures. By using various literature we will investigate the characteristics and functions of non-verbal communication, development of early age children, childhood empathy, development of non-verbal signs, game development with verbal and non-verbal communication, exercises for non-verbal communication with a child and how to answer a child that uses non-verbal communication.

Key words: non-verbal communication, toddlers, child's development, communication development

1. UVOD

"Komunikacija je možda najvažnija i najteža aktivnost kojom se čovjek može baviti. To je osjetljiva membrana kroz koju ljudi mogu dijeliti misli, ideje, osjećaje, snove i razočaranja. Komunikacija je ključna komponenta u međusobnom djelovanju." (Le Boutillier, 1998, str.114.) Dijete se rađa kao prosocijalno biće i od samog je početka u velikoj mjeri usmjereno socijalnim signalima. Već novorođenče radije sluša govor negoli druge zvukove (Vouloumanos i Werker, 2007) te preferira promatranje lica u odnosu na druge vidne podražaje (Johnson i sur., 1991). Zapravo, djeca su od rođenja posebno usmjerena na druge ljude, uživaju u interakciji s njima, njihovom dodiru, mirisu, licu i glasu. Dakle, komunikacija je prisutna od samog početka života. Komunikacija se dijeli na verbalnu i neverbalnu komunikaciju. Verbalna se komunikacija temelji na jeziku, a znači komuniciranje riječima; dok se neverbalna komunikacija odnosi na namjerno i nenamjerno komuniciranje tijelom, to jest komuniciranje bez riječi.

Neverbalna komunikacija označava komunikaciju porukama koje nisu izražene riječima nego drugim sredstvima. Postoje mnoge teorije koliko je neverbalna komunikacija zastupljena u ukupnoj komunikaciji. Jedna od najzastupljenijih teza je istraživanje dr. Alberta Mehrabiana koji tvrdi da je 7% ukupne komunikacije verbalno, 38% je ton našeg glasa i 55% je govor tijela. Drugim riječima, neverbalna komunikacija čini 93% cjelokupne komunikacije. Važnost neverbalne komunikacije i njene moći dokazuje i činjenica da neverbalnu komunikaciju koristimo već 4-5 milijuna godina (Pease, 1991).

Neverbalna komunikacija je svima urođena, ali se može i naučiti što je dokazao dr. Daniel Amen 80-ih godina 20. stoljeća, koji u svojim istraživanjima pokazuje kako postoje dijelovi mozga koji služe za šifriranje i dešifriranje neverbalne komunikacije. Mozak je kao mišić i vježbom tih dijelova mozga možemo poboljšati svoje neverbalne sposobnosti. Neverbalne komunikacijske vještine utječu na odgojno – obrazovno postignuće i socijalnu kompetentnost. Koliko je važna neverbalna komunikacija pokazuje nam i činjenica da beba počinje čitati ekspresije lica s dva dana starosti, a djeca s 10 mjeseci starosti počinju koristiti složene znakove rukama. To je još jedan dokaz da se neverbalna komunikacija počinje koristiti prije verbalne komunikacije (UnaVita, 2018). Neverbalno komuniciranje gotovo pa je nesvjesno. Kao što djeca i odgajatelji nisu svjesni svojih neverbalnih znakova, tako često puta nisu ni svjesni da "čitaju" tuđe neverbalne znakove. Poznavanje neverbalnih znakova može odgajateljima pomoći da bolje razumiju djecu i smanjuju nesporazume u komunikaciji. Kada

nešto iznosimo sugovorniku, služimo se i tijelom, pokretima ruku, držanjem tijela, gestama, kontaktom očima,... no jasličari neće komunicirati pokretima ruku i stavom, već plaćem i smiješkom. Jelić objašnjava da razumijevanje neverbalne komunikacije pomaže djetetu da razvije samopouzdanje, da bude omiljeno i da se nauči suživljavati s potrebama i problemima drugih. Jasno je da su neverbalni signali ključni dio djetetove komunikacije. Katkad su oni najvažniji dio poruke (Kopas-Vukašinović, 2009).

2. KOMUNIKACIJA

" Komunikacija je ključna komponenta u međusobnom djelovanju. " (LeBoutillier, 1998, str. 114.).

Dakle, komunikacija je razmjena informacija, ideja i osjećaja verbalnim sredstvima, bilo uporabom govora, pismenim putem (korištenjem tiskanih ili digitalnih medija), vizualnim putem uporabom simbola, karata, grafikona ili pak neverbalnim putem, odnosno govorom tijela, gestama, tonom ili visinom glasa itd.

Dobra komunikacija je ona koja je učinkovita – ostvaruje ciljeve osoba koje komuniciraju. Dobrom ćemo komunikacijom uspješno prenijeti informaciju, iskazati mišljenja i osjećaje, primiti mišljenje i odgovor drugih, uspješno ćemo poučiti i naučiti, utjecati na druge, uvjeriti i nagovoriti, izgraditi odnos i povjerenje,... Komunikacija predstavlja sredstvo kojim uspostavljamo i mijenjamo odnose, stoga je sposobnost uspješne komunikacije jedna od najvažnijih životnih vještina. Dobra komunikacija podrazumijeva otvorenost, pristupačnost i samopouzdanje. Kod otvorenosti, fleksibilan i otvoren um spreman je za slušanje i razumijevanje perspektive drugih, ne samo za prijenos svoje poruke. Spremnosću da se uključimo u dijalog čak i sa neistomišljenicima kreira se mogućnost za iskrenu i produktivnu komunikaciju. Kada spominjemo pristupačnost, putem prijateljskog tona , iskazivanjem zanimanja za drugoga ili jednostavno osmijehom potičemo druge da s nama stupe u otvorenu i iskrenu komunikaciju. Kod samopouzdanja, samouvjerenom komunikacijom šaljemo poruku da vjerujemo u ono što govorimo, čime povećavamo šansu da nam i drugi vjeruju. Samopouzdanje se iskazuje primjerice neverbalnim znakovima kao što su kontakt očima, ton glasa, držanje tijela,... Samopouzdanj stav ne podrazumijeva aroganciju i agresivnost, već naprotiv, odražava empatiju i zainteresiranost za onoga s kime smo u komunikaciji. Samopouzdanje svakako jačamo povećanjem znanja o temama koje su nam važne (UniRi, 2018).

Ako nismo sposobni razumjeti, objasniti i predvidjeti događaje u komunikacijskoj situaciji, ako se ne znamo ponašati prikladno očekivanjima ili normama konteksta ili ako ne pokazujemo zanimanje za vrijednost i standarde drugih, velika je vjerojatnost da i nas drugi neće razumjeti te da se neće ponašati prema nama onako kako bismo željeli. Loša komunikacija smanjuje samopoštovanje i samopouzdanje, izaziva povlačenje, otpor ili odbacivanje. Također loša komunikacija može dovesti do naučene bespomoćnosti, povučenosti. Ponavljana i česta upotreba neprimjerenih postupaka u komunikaciji može biti uzrok trajnom poremećaju nekog odnosa (UniRi, 2018).

2.1. Komunikacija u vrtiću

Komunikacija i komuniciranje prožimaju svaki segment ljudskog postojanja i djelovanja na individualnom i društvenom nivou. Dječji vrtić je specifična mikrosredina u kojoj komunikacijski egzistiraju grupe ljudi različite po dobi, obrazovanju, društvenom statusu i hijerarhiji, koje u interpersonalnu komunikaciju unose svoje znanje, vještine, sposobnosti, opću i profesionalnu kulturu, i osobnost, na verbalnom i neverbalnom nivou. Komunikacija u dječjem vrtiću prvenstveno treba zadovoljiti kriterij uljudnosti i profesionalnosti te biti u odgojno – obrazovnoj i društveno – humanističkoj funkciji, stvarajući nove vrijednosti, razvojem osobnih i profesionalnih kompetencija doprinoseći tako i identitetu dječjeg vrtića kao organizacije, koja uči, i u kojoj se uči (Zeba, 2015).

U dobi polaska u vrtić jezik dobiva sve značajniju ulogu, ljudski glas također nezamjenjivu ulogu u razvoju dječje osobnosti. Samim time važno je da je svaki odgojitelj svjestan zbog čega treba njegovati i svoju govornu kulturu, te voditi računa o kvaliteti artikulacije, o intonaciji, kao i tehnici disanja tijekom pričanja, recitiranja i pjevanja. Mnogi odgojitelji govore povišenim glasom kako bi ih djeca bolje čula. Međutim, mnogo puta smo svjedoci da što je glasniji odgojitelj, bučnija su i djeca, a od galame je napetija i nervoznija atmosfera. Jednostavan, neposredan i umjeren glas bile bi karakteristike za najbolju komunikaciju, kao i utišavanje efikasnije od glasnog govora. Uspješna komunikacija ključan je faktor koji povećava samopoštovanje i samopouzdanje. Jezik mora biti jasan i konkretan. Izrečene tvrdnje moraju biti direktne. Izgovorene rečenice i misli moraju biti potpune. Odgojitelj u vrtiću komunicira s djecom verbalnim i neverbalnim kanalima, sluša djecu i prati njihove potrebe, radi na svim područjima razvoja, ali i na poboljšanju vlastite komunikacije.

Tonom i riječima djeci prenosimo emocije, a djeca vrlo dobro osjećaju strah, nesigurnost i neljubaznost u glasu odgojitelja (DVDS, 2018).

2.2. Vrste komunikacije

Komunikacija u odnosu među ljudima teče na dvije razine. Jedna je verbalna, a druga neverbalna. Nemoguće ih je dijeliti i odvajati, jer se uz verbalnu paralelno odvija neverbalna komunikacija.

3. VERBALNA KOMUNIKACIJA

Verbalna komunikacija je kompleksna, multidimenzionalno određena ljudska djelatnost kojoj su imanentni i brojni neverbalni elementi i sistemi koji je obogaćuju. Pod komunikacijom se najčešće misli na izražavanje misli, osjećaja i potreba putem govora, oblika simboličke komunikacije koji čini sistem arbitriranih znakova, jezik jedne socijalne sredine i kulture. Da bi čovjek u određenoj sredini mogao komunicirati govorom i jezikom, potrebno je da poznaje taj sistem simbola i da vlada njime, što predstavlja humanu komunikaciju koja prema Gleitmanu i sur. (1999.) ima pet osnovnih obilježja: referencijalnost, strukturiranost, jezik je nositelj značenja, stvaralaštvo i interpersonalni karakter jezika, iz čega proizlaze i funkcije jezika: razvoj mentalnih procesa, prilagodba okolini i manipulacija okolinom (Rot, 2004.) pa je to vještina koja se uči i stječe učenjem u socijalno motivirajućim odnosima i situacijama (Ivić, 1987.). Govor je multimedijalan glasan i glasovan, ne egzistira sam već ga prate i ekstralingvističke informacije kao facijalna ekspresija, pa je teorijski optimum govorne komunikacije postignut kada su uloge izjednačene (DVDS, 2018).

4. NEVERBALNA KOMUNIKACIJA

Neverbalna komunikacija predstavlja temelj i osnovu komunikacije među ljudima. Ona je dugi niz godina kroz ljudsku povijest bila jedini način komuniciranja. Od najranijih dana ljudske povijesti nailazi se na tragove komunikacije u različitim oblicima. Čovjek se najprije služio neverbalnom komunikacijom da bi prenio svoja psihička stanja i misli (Vreg, 1998).

Neverbalno ponašanje uključuje otprilike 60-65 % cjelokupne interpersonalne komunikacije. Neverbalna komunikacija može nam puno toga otkriti o osobi, o čemu osoba uistinu razmišlja u tome trenutku i kako se zapravo osjeća. Zato se često različiti oblici neverbalnog ponašanja nazivaju i signalima. S obzirom na to da osobe često nisu svjesne da komuniciraju i neverbalno, govor tijela i ostali neverbalni signali puno su iskreniji od same verbalne komunikacije tj. onoga što čovjek govori (Navarro, 2010).

Većina neverbalne komunikacije je univerzalna. Primjerice, istraživanja su pokazala barem šest izraza lica koje svi ljudi svugdje koriste i razumiju: sreća, tuga, strah, ljutnja, gađenje i iznenađenje. Čak i djeca koja su slijepa od rođenja otkrivaju svoje osjećaje koristeći ove izraze (UnaVita, 2018). Nerječita ili neverbalna komunikacija se tako definira kao izražajni potencijal ljudskog tijela u vremenu i prostoru (Noth, 2004). Neverbalno izražavanje čine akcije koje se dijele u pet skupina, a to su na prvom mjestu urođene akcije odnosno akcije koje se ne trebaju učiti, a primjer za to je plač novorođenčeta (Morris, 2002). Prema Morrisu (2002) postoje radnje ili akcije koje ljudi nesvjesno preuzimaju jedni od drugih kao i one koje se trebaju naučiti, zatim radnje koje osoba treba sama otkriti, dok posljednju skupinu čini kombinacija svih navedenih oblika akcija stečenih kombinacijom opisanih načina.

Postoje mnoge polemike o tome jesu li neverbalni signali urođeni, genetički ili se stječu na neki drugi način. Zaključci različitih istraživanja su da neverbalnih signala ima različitih vrsta. Primjerice, Eibl-Eibesfeldt otkrio je kako osmijeh kod gluhe i slijepa dojenčadi nije naučen oponašanjem, što znači da je ova gesta urođena.⁸ Stoga postoje geste koje su urođene i koje su naučene ovisno o okolini u kojoj je osoba odrasla. Kulturoloških razlika je puno, ali osnovni neverbalni znakovi posvuda su isti. Primjerice, ljudi se smiju kada su sretni i mršte kada su ljuti ili tužni, većina osnovnih komunikacijskih signala ista je u cijelom svijetu (Pease, A., Pease. B.; 2014).

4.1. Funkcije i karakteristike neverbalne komunikacije

Neverbalno komuniciranje karakteriziraju geste, pokreti, ponavljanje, izrazi lica i ostalo. Mi ne komuniciramo samo riječima. „ Govorimo“ pokretima, izrazima lica, očima, tonom glasa, odjećom,... U stvari, najmanje govorimo riječima. Neverbalni znakovi nisu pod našom svjesnom kontrolom i nemoguće bi ih bilo stalno kontrolirati. No, ono što možemo je naučiti

bolje razumjeti druge ljude i poboljšati svoje komunikacijske vještine (Rijavec i Miljković, 2002.).

Argyle (1988) je ovako identificirao sljedeće glavne funkcije neverbalnog ponašanja u ljudskoj komunikaciji: 1. Izražavanje emocija, 2. Izražavanje odnosa prema drugima, 3. Predstavljanje sebe drugima, 4. Pratlja govora radi reguliranja slijeda govorenja, uzvratnih reakcija. Argyle također primjećuje da je neverbalno ponašanje važno u mnogim ritualima kao što je pozdravljanje. Nijedna od navedenih funkcija neverbalnog ponašanja nije ograničena samo na neverbalno ponašanje, drugim riječima i uporabom verbalnih signala možemo izražavati emocije. To, međutim, ne znači da se u nekoj konkretnoj situaciji ne oslanjamo možda više na verbalno ponašanje za određene svrhe, a neverbalno za neke druge.

Osim izražavanja emocija, neverbalna komunikacija ima i druge funkcije, a to su naglašavanje verbalne poruke, izražavanje stava, zamjena ili ponavljanje verbalne poruke te regulacija verbalne komunikacije (Rijavec i Miljković, 2002).

4.2. Geste

Govor tijela izravni je odraz emotivnog stanja osobe. Svaka gesta ili kretnja može biti vrijedan pokazatelj osjećaja koji čovjek u tom trenutku doživljava (Pease, A. i Pease, B., 2008). Neverbalna komunikacija je govor tijela. Svaka odrasla osoba ima svoj karakteristični stav tijela koji najčešće zauzima. Stav tijela nam govori mnogo o ličnosti osobe. Čovjek koji se obično drži uspravno vjerojatno je različitog temperamenta od čovjeka koji je povijen i ima spuštenu ramenu. Uobičajeni stav tijela odražava naša dosadašnja životna iskustva. Neki psiholozi smatraju da se naše emocionalno stanje može promijeniti – promjenom držanja tijela. Naime, kako emocije utječu na držanje, tako i stav tijela može utjecati na emocije.

Od svih neverbalnih znakova, kretnje su najmanje pod našom svjesnom kontrolom i stoga najtočnije pokazuju naše osjećaje. Primjerice, kad idemo na važan sastanak za posao odgojitelja, možemo odjenuti odjeću koja pokazuje da smo uspješni i samouvjereni, ali kretnje poput uvrtnja pramena kose ili okretanja prstena na ruci, mogu odati našu nervozu. Kretnje se mogu izvoditi sa svakim dijelom tijela. Tako slijeganje ramenima kod djece može značiti "Ne znam", "Baš me briga"... (Rijavec i Miljković, 2002).

4.3. Pogled

Pokreti očiju imaju nekoliko značajnih funkcija u ljudskim odnosima, a to su: pokazivanje zanimanja za drugu osobu, omogućavanje dobivanja povratne informacije, sinkroniziranje govora i pokazivanje privlačnosti (Rijavec i Miljković, 2002).

Različite pokrete očiju povezujemo sa širokim spektrom ljudskih ekspresija pa se tako poglede prema dolje povezuje sa skromnošću, širom otvorene oči sa iskrenošću, čuđenjem, naivnošću ili strahom, podignute gornje vjeđe s nezadovoljstvom, uporan pogled sa hladnoćom, a oči okrenute prema gore s umorom ili sugestijom da je tuđe ponašanje pomalo neobično (Rijavec i Miljković, 2002).

Mogu se identificirati četiri funkcije pogleda: regulatorna funkcija – kada se odgovori traže ili su potisnuti gledanjem, nadzorna funkcija – ljudi gledaju prema partneru kako bi provjerili njegovu pozornost i reakciju, kognitivna funkcija – ljudi skreću pogled i imaju poteškoće s procesuiranjem informacija, ekspresivna funkcija – podrazumijeva stupanj i prirodu uključenosti (Knapp i Hall, 2010).

4.4. Mimika lica

Izrazi lica i pokreti tijela osnovni su načini izražavanja kako djece tako i odraslih ljudi. O odnosima s drugima, djeca uče usvajajući obrasce koje odrasli koriste u interakciji s njima, uključujući i način na koji ih dotiču, ton glasa kojim im govore i mimiku lica koju pritom upotrebljavaju (Tankersley, Brajković, Handžar, Rimkiene, Sabaliauskiene, Trikić, Vonta, 2012). Uplašeni pogled i ukočeno tijelo jasno "govore" da nešto nije u redu. Ukoliko pak dijete maše ručicama, opušteno je, jasno je da je dijete radosno. Djeca koriste različite pokrete i mimiku da bi izrazili svoje želje; ili će pokazivati prstom na stvari koje želi ili će držati osobu za ruku i navoditi na mjesto koje želi otići. Govor tijela također može biti ključno sredstvo za uočavanje kada dijete laže. U takvim situacijama će instinktivno pokriti usta jednom ili objema šakama (Roditelji, 2018). Iako se u komunikaciji najčešće osoba gleda u lice, interpretirati izraze lica je teško. Izuzetno je teško opisati sve izraze lica koje ljudi pokazuju te se izrazi lica vrlo brzo mijenjaju. Izrazima lica uglavnom izražavamo emocije (Rijavec i Miljković, 2002).

4.5. Držanje tijela

Držanje tijela ukazuje na stupanj angažiranosti osobe u komunikaciji, na međusobni status sugovornika, a pokazatelj je emocionalnog stanja osobe i smjera razvoja komunikacije u smislu izgrađivanja međusobnog odnosa. Držanje tijela se obično proučava zajedno s drugim neverbalnim signalima. Primjerice, položaj nogu može pomoći pri određivanju koliko se ugodno osoba osjeća u nečijoj blizini. Ukoliko osoba dok stoji prekriži noge, znači da se osjeća nelagodno. Prekrižene noge mogu značiti i samouvjerenost (Navarro, 2010.).

4.6. Dodir

Dodirivanje je izrazito snažno sredstvo komuniciranja. Dodirivanje može biti usmjereno na sebe ili na drugu osobu. Dodiri usmjereni na vlastito tijelo odražavaju određeno stanje ili naviku pojedinca. Nisu sve vrste dodira dobre i poželjne, sve ovisi o situaciji i bliskosti osoba koje komuniciraju. Dodir može goditi, smirivati ali i iritirati. On ima ulogu u ohrabrivanju i iskazivanju nježnosti, ali može izazvati i negativne reakcije kada ga druga osoba smatra neprikladnim. S aspekta intimnosti mogu se razlikovati 5 osnovnih oblika dodirivanja, a to su; profesionalni, društveni ili pristojni, prijateljski, intimni i seksualni dodir (Knapp i Hall, 2010).

4.7. Miris

„Ljudski se mirisi ispuštaju primarno putem žlijezda koje se nalaze u analnom i genitalnom području te sekretornih žlijezda na licu, rukama, stopalima i ponegdje na prsima“ (Knapp i Hall, 2010, str. 200). Miris ima jak utjecaj tijekom komunikacije, a često djeluje na osobu nesvjesno. Reakcije se mogu procesirati svjesno ili nesvjesno, ali poruka koja se prenosi može biti snažna. Uloga mirisa u interakciji razlikuje se od kulture do kulture (Knapp i Hall, 2010).

4.8. Neverbalne poruke

U interpretaciji neverbalnih poruka treba zahvatiti što više pojedinačnih znakova, čitati cjeline, a kad je riječ o slanju takvih poruka, onda također moraju biti složene, usklađene cjeline većeg broja pojedinačnih pokreta i stavova tijela. Prema nekim istraživanjima, djelovanje izraza lica, pogleda, gesta, držanja tijela, odjeće i drugih sličnih sredstava na emocije i stavove osoba djeluju otprilike pet do deset puta jače od riječi (Pease, 1991). Joe Navarro (2010) govori kako se iz neverbalnih poruka može doznati što drugi misle, kako se osjećaju, što žele pa čak i što namjeravaju. Da je nešto doista pošlo krivo, doznat će se najprije iz gesta ljudi oko sebe. Kada su riječi koje osoba izgovara i njeni neverbalni znakovi u skladu – to povećava uspješnost komunikacije. No, ljudi ponekad riječima govore jedno, ali njihovo tijelo "govori" nešto posve drugo. Kako nad neverbalnim porukama imamo manju kontrolu, one su ipak najčešće točniji indikator onoga što osoba osjeća (Rijavec i Miljković, 2002).

Prije nego što nauči govoriti, dijete na neverbalan način može poručiti i svoja osnovna emotivna stanja: pružene ruke prema osobi, značilo bi da dijete želi da ga osoba uzme u naručje, zatim namršteno zgrčeno lice, raširene oči – plaši se; bacanje po krevetu – boli ga nešto ili je bolesno (UnaVita, 2018).

4.9. Glasovno ponašanje

Glasovno ponašanje odnosi se na to kako je nešto rečeno. Postoje razlike između dvaju tipova zvukova: 1.glasovne varijacije koje proizvode glasnice tijekom govora, a ovise o promjenama u visini, trajanju, glasnoći i šutnji, 2. glasovi koji su primarno rezultat drugih fizioloških mehanizama, osim samih glasnica (Knapp i Hall, 2010).

Kada se o neverbalnoj komunikaciji govori u smislu vokalne pojave, može se govoriti o individualnim vokalnim karakteristikama glasa pojedinca, o tonu i kvaliteti glasa, o naglasku, intonaciji i brzini govora. Ukoliko osoba brzo priča može se učiniti nervoznom, stoga osobe paze na tempo, ritam i pauze u govoru. Također treba se spomenuti i forma artikulacije u vidu šaptanja i deranja kao i popratne zvukove poput smijanja i kašljanja (Knapp i Hall, 2010).

4.10. Odjeća i izgled

Ljudima oko sebe poruke o sebi šaljemo i načinom kako se odijevamo i pokušavamo izgledati. Prema Rijavec i Miljković (2002.) svojom odjećom poručujemo financijsko stanje, razinu obrazovanja, socijalni status, koliko smo profinjeni, koliko nam se može vjerovati, uspjeh u životu, kakva smo ličnost. Određeni način odijevanja povezan je s osobinama ličnosti. Iako ljudi stalno donose procjene o drugima na temelju odjeće, moramo napomenuti da te procjene nisu uvijek točne. Utjecaj odjeće je najveći u prvom kontaktu, dakle kada nekoga upoznajemo. Kasnije se taj utjecaj značajno smanjuje.

Jednako kao što percepcija drugih utječe na komunikaciju, tako i percepcija samih sebe utječe na komunikaciju i naše neverbalno ponašanje. Slika o sebi glavni je sustav iz kojeg se razvija ponašanje pojedinca. Ono što osoba misli o sebi, o svome tijelu i fizičkom izgledu oblikuje njene riječi i postupke. Osoba koja prihvaća i voli svoje tijelo i izgled, biti će i samouvjerenija u ono što govori i ono što čini (Navarro, 2010).

4.11. Prostor

Osjećaji među ljudima ponekad se mogu otkriti promatranjem udaljenosti između njih, pa se tako može razlikovati intimna udaljenost, osobna udaljenost, socijalna udaljenost, javna udaljenost:

1. *Intimna udaljenost* je udaljenost koja se koristi u komunikaciji između ljudi koji su bliski i to je udaljenost između tijela osoba od nula do pola metara.
2. *Osobna udaljenost* je na razmaku od pola metra do 1,2 metra i koristi se između bliskih prijatelja i parova kada su u javnosti, na toj udaljenosti ljudi se mogu rukovati.
3. *Socijalna udaljenost* koristi se u svakodnevnim socijalnim i poslovnim susretima i podrazumijeva udaljenost od 1,2 do 3,5 metra. Do 2 metra te udaljenosti koriste poznanici, kolege na poslu, dok one iznad 2 metra koriste recimo šef i zaposlenik.
4. *Javna udaljenost* je udaljenost iznad 3,5 metra. Kada bi udaljenost bila veća od 3,5 metara komunikacija bi bila gotovo nemoguća, a osoba koja odabere tu udaljenost zasigurno nije zainteresirana za komunikaciju (Rijavec i Miljković, 2002).

4.12. Prednosti i nedostaci neverbalne komunikacije

Neverbalna komunikacija može se staviti u odnos sa verbalnom komunikacijom i sa tog aspekta utvrdit će se koje su to prednosti koje može pružiti neverbalno ponašanje u odnosu na verbalno, te koji nedostaci se mogu javiti kod tog neverbalnog ponašanja. Ako se proučava složenost komunikacije, neverbalna komunikacija je kompleksnija jer se sastoji od više dimenzija (glas, držanje, geste,...) koje mogu biti usklađene, a mogu biti i suprotstavljene i to je prvi nedostatak neverbalne komunikacije. Zbog različitih kompleksnosti takvog izričaja lako može doći do pogrešnog shvaćanja poruke koja se šalje.

Kada se proučava tijek komunikacije, kod verbalne se izmjenjuju riječi, odnosno govor i šutnja, a kod neverbalne komunikacije tijek je kontinuiran.

Međutim učinak neverbalne komunikacije je jači, što je i dokazano brojnim istraživanjima, jer ljudi više pažnje obraćaju na govor tijela, ton glasa i pokrete lica nego što slušaju ono što im druga osoba govori i to je zapravo prednost neverbalnog izražavanja.

Verbalna komunikacija je namjerna, kada osoba nešto govori postoji namjera, međutim neverbalna komunikacija je često nenamjerna. Iako u današnje vrijeme ljudi nastoje kontrolirati svoje neverbalne znakove i nastoje naučiti kako i kada ih koristiti kako bi poslali određenu poruku sugovorniku, vrlo često je teško kontrolirati neverbalno ponašanje.

Prednosti neverbalne komunikacije jesu u tome što je ona uvijek prisutna ili kao što je ranije navedeno, kontinuirana i ima komunikativnu vrijednost. Osim toga ona može upotpuniti, ponoviti i naglasiti izgovorene riječi. Može, također, zamijeniti riječi, regulirati govor i osporavati izgovoreno, a to sve su zapravo i njene funkcije. Jedna od najočitijih prednosti je zapravo iskazivanje osjećaja i stanja u kojem se osoba nalazi (Center for Career Development, 2018).

5. RAZVOJ DJETETA JASLIČKE DOBI

5.1. Socio – emocionalni razvoj

Socijalni je razvoj tijekom prve dvije godine života osebujan. Dijete je evolucijski programirano na dva procesa: na zadržavanje primarnog skrbnika (obično majke) uz sebe i na to da ju motivira da mu pruži odgovarajuću njegu. Dijete zadržava majku u blizini na dva načina. U prvih šest ili sedam mjeseci dijete može ostati u blizini majke samo tako da ju privuče. Plač je najučinkovitije ponašanje da bi se to postiglo. Kasnije, razvojem lokomotoričkih sposobnosti, dijete može ostati u blizini majke puzeći ili trčeći za njom (Vasta, Haith i Miller, 2005). Razvoj privrženosti u najranijoj dobi ima veliku važnost u izgradnji kasnijih odnosa s drugim ljudima. Istraživanja su pokazala da ako roditelji komuniciraju sa svojim djetetom, ako odgovaraju na djetetove neverbalne signale i zadovoljavaju njegove potrebe, dijete stvara pozitivnu sliku o svijetu, stječe iskustvo da je svijet oko njega pouzdan i da je ono vrijedno ljubavi. Takva pozitivna iskustva utječu na djetetovu sposobnost prihvaćanja (Roditelji, 2018).

Najvažniji oblik komunikacije novorođenčeta je plač (Lester, Newman i Pederson, u tisku). Plač je dio djetetova šireg afektivnog komunikacijskog sustava. Da bi plač služio kao oblik komunikacije, nužna su dva uvjeta. Jedan je da različite vrste plača trebaju komunicirati različite poruke. To je doista slučaj, budući da djeca imaju različite vrste plača zbog boli, gladi i straha (Wasz-Hockert, Michelsson i Lind, 1985). Drugi uvjet, nužan da bi plač bio komunikacijski znak, jest da slušači moraju biti u stanju razlikovati jednu vrstu plakanja od druge. Osoba mora razumjeti kaže li dijete npr. "Gladan(na) sam" ili "Mokar(ra) sam". Roditelji, kao i druge odrasle osobe koje provode mnogo vremena oko novorođenčeta, bolje su u prepoznavanju djetetova plača od odraslih koji imaju malo iskustva (Green, Jones i Gustafson, 1987., Gustafson i Harris, 1990.). Istraživanja plača upućuju na to da mnoge od ranih poruka koje dijete šalje uključuju "nesviđanje". Novorođenčad također može komunicirati i "sviđanje", koristeći ponašanja poput smješkanja, vokalizacije i zurenja u objekt koji drže zanimljivim (Brazelton, 1982). Ta su sviđanja i nesviđanja unutrašnje reakcije ili osjećaji koje nazivamo emocijama. Izvanjsko izražavanje emocija zovemo afektima. Afekt u početku točno pokazuje emociju (Malatesta i sur., 1989). Iako afektivne

reakcije mogu imati brojne oblike, poput gesti ili vokalizacije, veliki dio onoga što znamo o dječjem ranom emocionalnom razvoju temelji se na istraživanjima facijalne ekspresije (Malatesta, Izard i Camras, 1991). Čak i novorođenčad posjeduje sve facijalne mišićne pokrete nužne za pokazivanje gotovo svake emocionalne ekspresije koju srećemo u odraslih. Čini se da se djetetova sposobnost prepoznavanja facijalne ekspresije emocija razvija u fazama. Djeca mlađa od šest tjedana ne mogu detaljno čitati lica. Iz toga slijedi da ne prepoznaju različite emocionalne ekspresije (Field i Walden, 1982). Nakon toga djeca počinju pokazivati neke znakove razlikovanja facijalnih izraza emocija.

Djetetov emocionalni razvoj najvažnija je komponenta formiranja njegove ličnosti. Dječje emocije razlikuju se od emocija odraslih, one su jednostavne i spontano se izražavaju. Osnovne emocije koje se javljaju u ranom djetinjstvu su radost, interes/iznenađenje, ljutnja, strah, tuga i gađenje. U šestom mjesecu dijete upućuje smiješak samo poznatim licima, a jednako tako reagira i na emocionalne izraze i ton glasa u okolini. U razdoblju od sedmog do dvanaestog mjeseca povećava se djetetovo izražavanje srdžbe i straha. Krajem prve godine života, dijete počinje tražiti emocionalne signale. U razdoblju od prve do druge godine dijete raspolaže širim brojem riječi koje označavaju emocionalni doživljaj. Vrlo burne emocije javljaju se u dobi od dvije i pol godine što se nastavlja i u trećoj godini koja je doba prkosa i otpora (Smiljanić-Čolanović i Toličić, 1966).

5.1.1. Socijalizacija emocija

Emocionalne se reakcije ne pojavljuju jednostavno kao rezultat biološkoga rasporeda. Njihov je razvoj djelomično pod utjecajem socijalne okoline (Camras i sur. 1990., Lewis i Saarni, 1985.). Neki se od tih utjecaja ostvaruju putem modeliranja. Većina majki, na primjer, pokazuje svojoj djeci svega nekoliko facijalnih ekspresija, koje su uglavnom pozitivne (Malatesta, 1985.). Njihova djeca, povratno, nastoje te ekspresije uzvratiti (Haviland i Lelwica, 1987.). Suprotno tome, djeca depresivnih majki pokazuju više tužnih izraza, vjerojatno i zbog toga što oponašaju izraze koje vide (Pickens i Field, 1993.).

Neovisno o tome je li ili nije rezultat modeliranja, smješkanje desetomjesečne djece je pod očitim utjecajem socijalnih faktora i nije jednostavno kontrolirano emocijom koju dijete doživljava. Jedno je istraživanje pokazalo da su se djeca ove dobi koja su se igrala, smješkajući se, privlačnom igračkom smješkala više kada su shvatila da su nadgledana i da ih

majka promatra nego kada majka nije gledala u njih. Ti nalazi upućuju na to da dječje smješkanje doista odražava njihove pozitivne emocije, ali i da služi kao oblik komunikacije s majkom (Jones, Collins i Hong, 1991.).

Do socijalizacije emocija također dolazi procesima potkrepljivanja. Majke češće reagiraju pozitivno na dječje izražavanje ugone nego na njihovo iskazivanje neugode (Keller i Scholmerich, 1987., Malatesta, 1985.). Taj proces, možda u kombinaciji s upravo opisanim modeliranjem, može pridonijeti tome da su tijekom prve godine pozitivni emocionalni signali djece u porastu, a njihove negativne reakcije u opadanju (Malatesta i sur. 1986., Malatesta i sur., 1989.).

5.2. Empatija

Empatija je urođena sposobnost koju treba razvijati, to jest sposobnost razumijevanja emocija drugih ljudi i odgovarajućih načina reagiranja na opažene emocije. Da bi se moglo suosjećati s drugom osobom, važno je prvo biti zadovoljan sobom i prihvatiti sebe onakvima kakvi zapravo jesmo (Bratanić, 1993.; Ajduković i Pečnik, 1994.).

Suvremeni teoretičari se slažu u mišljenju da empatija obuhvaća kognitivnu i emocionalnu komponentu. Kognitivna komponenta simbolizira promatranje druge osobe s njezine točke gledišta te preuzimanje njene uloge u određenoj situaciji. Emocionalna komponenta empatije obuhvaća osjetljivost na osjećaje druge osobe te sposobnost suosjećanja s njima. Emocionalna komponenta nije toliko usredotočena na tuđe viđenje, već je usredotočena na dijeljenje tuđih emocija. Kognitivna empatija razvija se u ranom djetinjstvu kada se počinje pojavljivati razlika između sebe i drugih (Bratanić, 1993.; Krznarić, 2014.).

5.2.1. Faze i razvoj empatije

Empatija ima korijene već u najranijem djetinjstvu. Kao preteča empatiji uzima se plač novorođenčeta koji tako reagira na plač druge djece. To pokazuje kako djeca i prije shvaćanja da postoje odvojeni od drugih, osjećaju suosjećajnu uzrujanost (Raboteg – Šarić, 1995.; Oatley i Jenkins, 2003.; Goleman, 2012.).

Djeca počinju empatizirati u dobi od oko dvije godine kada im je samosvijest razvijenija. Razlikuju sebe od drugih i shvaćaju kako tuđa bol nije isto što i vlastita te pokazuju zanimanje za emocije drugih osoba. Kada djeca vide da njihov prijatelj u vrtiću plače, zovu svoju odgojiteljicu ne bi li utješila tužnog prijatelja, ili kada neko dijete vidi drugo dijete koje je ozlijedilo prste, pa ono svoje prste stavlja u usta ne bi li vidjelo bole li i njega prsti (Oatley i Jenkins, 2003.; Goleman, 2012.; Berk, 2015.).

Prema Oatley i Jenkins (2003), Hoffman je naznačio četiri stupnja ili faze empatije ovisno o stupnju djetetove spoznaje. Prvi stupanj je globalna empatija i obilježava prvu godinu života kada djeca na uznemirenost drugoga djeteta reagiraju vlastitom uznemirenošću, jer kako ne razlikuju sebe od drugih, misle da se njima događa samo ono što se događa i drugima. Drugi stupanj je egocentrična empatija. Dakle, dijete ovdje razlikuje sebe od drugih, ali ne razlikuje svoje unutarnje stanje od stanja drugih. Treći stupanj je empatija za osjećaje drugih. Dijete pokazuje empatiju za osjećaje drugih i razumije kako se njihovi osjećaji mogu razlikovati od njegovih vlastitih osjećaja. Četvrta i posljednja faza je empatija za nečije životne uvjete i javlja se u kasnom djetinjstvu. Dijete je svjesno kako osobe mogu doživljavati različite reakcije tijekom života, a ne samo u neposrednim situacijama (Ratobeg – Šarić, 1995.; Oatley i Jenkins, 2003.).

Empatiju kod djece potiču i razvijaju odrasle osobe iz njihove okoline. Važno ih je upoznati sa vlastitim osjećajima. Uz empatiju se često veže pojam prosocijalnog ponašanja, koje predstavlja konkretne akcije kojima se nastoji pomoći drugoj osobi. Djecu koja suosjećaju sa drugom djecom i pomažu im svakako treba pohvaliti, jer kada je dijete pohvaljeno, takvo će ponašanje i dalje primjenjivati. Djeca uče empatiju tijekom cijeloga života i to putem aktivnih odnosa (Ajduković i Pečnik, 1994.; Katz i McClellan, 2005.; Berk, 2015.).

5.3. Osjetilni razvoj

Piaget je pažljivim promatranjem djece otkrio spoznajnu osnovu egocentrizma malog djeteta. Malo dijete nije u stanju shvatiti tuđe gledište (Piaget, 1951). Za ovu dob nije karakteristično ni prirodno dijeliti stvari i naizmjenice djelovati. No, to ne znači da djeca jasliske dobi ne počinju već u ovoj dobi razvijati suosjećajnost, kažu najnovija istraživanja (Zahn-Walker i Radke-Yarrow, 1982), iako se čini da su u ovoj fazi emocionalne veze važnije od spoznajnog razumijevanja tuđih gledišta.

Piagetovo istraživanje je objasnilo i fenomen dječje nelagode u prisutstvu nepoznatih osoba. On je zaključio da djeca jasliske dobi jednostavno ne mogu razumjeti da su predmeti stalni te da postoje i onda kad ih dijete ne vidi. Kad se dvanaestomjesečno dijete uznemiri kad mu majka iziđe iz vidokrug, to može biti zbog toga što je možda dovoljno staro da svoju majku prepoznaje među drugima, ali je isto tako nedovoljno staro da shvati da njegova majka postoji i kad je ono ne vidi. (Stokes Szanton, 2005).

Dodir je vrlo važan za stvaranje odnosa između djece i odraslih osoba. Ruka položena na prsni koš novorođenčeta može smiriti njegov plač, a nježno maženje može utišati čak i prerano rođenu djecu (MacFarlane, 1977., Oehler i Eckerman, 1988.). Kod starije dojenčadi dodirivanje dovodi do pozitivnijih emocija i do vizualne pažnje tijekom interakcija između djeteta i osobe koja o njemu brine (Stack i Muir, 1992).

6. NEVERBALNI ZNAKOVI

Riječi ne mogu biti naši neverbalni znakovi, ali se zato kod djece može dogoditi to da kažu nešto odgojitelju ili vršnjacima verbalno, dok ih pogled ili izraz lica može odati. Zapravo nismo ni svjesni neverbalnih znakova i njihove važnosti. „ Prepoznavanje neverbalnih znakova može nam pomoći da bolje razumijemo ljude i smanjimo nesporazume u komunikaciji „ (Rijavec i Miljković, 2002, str. 4.). Neverbalna komunikacija se može kontrolirati, no neki njezini oblici se ne mogu kontrolirati (mimika lica, fiziologija – znojenje, crvenilo), ali se mogu prikriti. Neverbalne znakove klasificiramo u dvije skupine, a to su paralingvistički znakovi i ekstralingvistički znakovi. U paralingvističke znakove spadaju jačina glasa, ton i boja glasa, intonacija, pauze tijekom govora, šutnja, točnost govora. U ekstralingvističke znakove spadaju izraz lica, gesta, mimika, vizualna komunikacija (kontakt očima i pogled), udaljenost, međusobni položaj, stav tijela, tjelesni kontakt, vanjski izgled (ETFOS, 2018).

6.1. Paralingvistički neverbalni znakovi

Paralingvistički znakovi nalaze se negdje između fonetike i teorije neverbalne komunikacije jer su granice među obim tim područjima nestalne. Parajezikom se nazivaju fenomeni neverbalnog komuniciranja koji se javljaju "pored" rječitog jezika. Tu se ubrajaju fenomeni na koje lingvistika ne obraća pozornost, na primjer kakvoća glasa, melodija i ritam govora te oblici glasovne proizvodnje što prate jezik, ali su o njemu neovisni, kao što su šapat, smijeh, kašalj, mucanje... (Noth, 2004).

6.2. Ekstralingvistički neverbalni znakovi

U retorici je riječ o "jeziku tijela", a u anglosaksonskoj raspravi se govori o "secret language" ili "silent language". Ti pojmovi zorno objašnjavaju da je riječ o tjelesnim signalima, o nejezičnim porukama koje upotpunjuju jezično izlaganje. Kao i u svakoj komunikaciji i ovdje vrijedi: ne može se komunicirati bez signala jezika tijela (Apel, 2003).

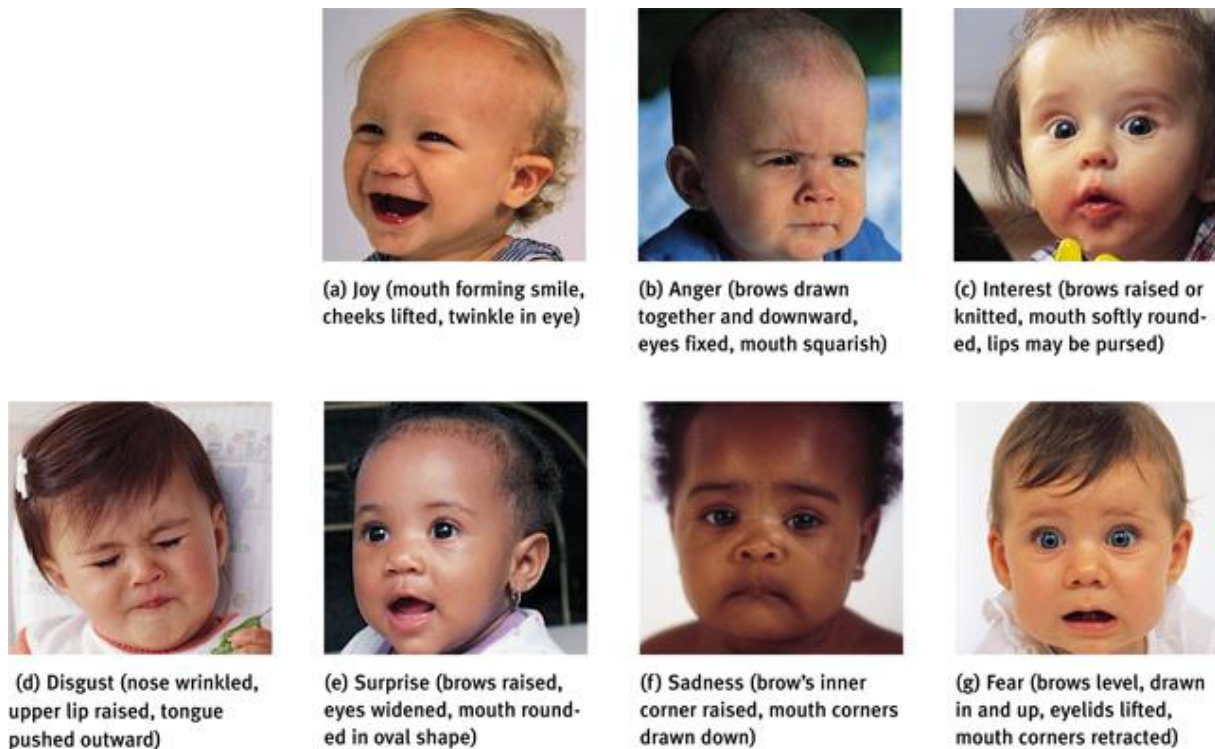
7. EKSTRALINGVISTIČKI NEVERBALNI ZNAKOVI DJECE JASLIČKE DOBI

7.1. Izrazi lica

Lice je najekspresivniji dio tijela. Facijalne ekspresije najkompleksniji su dio neverbalne komunikacije. Licu u odnosu na cijelo tijelo pripada najmanja tjelesna površina za komuniciranje, ali na njemu raspolažemo najvećim brojem komunikacijskih resursa. Poruke se šalju koristeći nos, oči, čeljust, bradu, obrve, boju tena i dr. (Burić Moskaljov, 2014). Izrazi lica i sa njime povezani osjećaji koji se najčešće pojavljuju su srdžba, sreća, tuga, strah, gađenje i iznenađenje.

Slika 1. Izrazi lica

Izvor: <https://psihologija4gimnazija.wordpress.com/razvoj-emocija/>

Tijekom istraživanja izraza lica kao neverbalne komunikacije često se smatra kako je funkcija lica upravo komuniciranje, a ne da je ono u funkciji emotivne ekspresije (Knapp i Hall, 2010). Navedene emocije lako je pročitati, no kada je riječ o prepoznavanju ostalih emocija situacija nije tako jednostavna i poruke nisu tako jasne. Uzmimo kao primjer osmijeh i sreću. Kada je dijete iskreno sretno, osmijehom pokriva cijelo lice, obrve su lagano podignute i odolijevaju sili teže što je siguran znak pozitivnih osjećaja (Pease, A. i Pease, B., 2014). Izrazi lica i pogled, kao elementi neverbalne komunikacije u obliku fizičkih značajki, prisutni su od rođenja i komunicira ih svako dijete.

Od rođenja djeca mogu pokazivati zanimanje pomnim gledanjem. Jedan podražaj koji pouzdano potiče tu ekspresiju je ljudsko lice, što upućuje na to kako je evolucijski osigurana interakcija djeteta i majke od samog početka. Druga urođena facijalna ekspresija je gađenje (

Rosenstein i Oster, 1988., Steiner, 1979.). Sa tri ili četiri godine javlja se osmijeh, kao reakcija na ljudski glas ili lice u pokretu. Osmjehe je moguće vidjeti i prije te dobi, no oni se javljaju spontano tijekom spavanja i očito nisu povezani s vanjskom stimulacijom (Emde, Gaensbauer i Harmon, 1976). Žalost i srdžba – eksperimentalno izazvan oduzimanjem dude ili ograničavanjem pokreta rukama – izražavaju se u facijalnim ekspresijama sa tri ili četiri mjeseca (Lewis, Alessandri i Sullivan, 1990). Facijalne ekspresije koje upućuju na strah ne pokazuju se do sedmog mjeseca, a složenije afektivne reakcije, poput srama i bojažljivosti, nisu vidljive sve do pred kraj djetetove prve godine života.

Ljudsko lice sadrži sklop vidnih elemenata za koji djeca pokazuju najveće zanimanje. Čini se da organizaciju dijelom ljudskog lica djeca prepoznaju već u dobi od dva mjeseca, kada promatraju shematski crtež ljudskog lica nego crtež na kojem su ti isti elementi nepravilno razbacani. S uzrastom se mijenja važnost pojedinih dijelova lica u tim crtežima, tako da u početku same oči, nakon toga oči i nos, a zatim oči, nos i usta najviše privlače djetetovu pažnju i najlakše izazovu njegov osmijeh (Johnson i sur., 1992., Maurer, 1985.).

7.2. Vizualna komunikacija (pogled i kontakt očima)

Gledanje postaje važno tokom dojenačke dobi kada dijete prilikom dojenja direktno gleda majku u oči. Prema Rijavec i Miljković (2002) ako gledamo osobu dok razgovaramo s njom (ako odgojiteljica gleda dijete dok pokušava razgovarati s njim) dijete će dobiti dojam da je odgojiteljica zainteresirana i za dijete i za razgovor te da je samopouzdana i da joj dijete može vjerovati.

Zjenice oka se šire kada dijete gleda u nešto što mu je privlačno i što ga uzbuđuje (Rijavec i Miljković, 2002).

7.3. Geste i neverbalne reakcije

Geste su važan dio ljudske komunikacije (McNeill, 1992). Već u predverbalnom razdoblju djeca koja čuju koriste geste zajedno s drugim neverbalnim reakcijama kako bi ostvarila mnoge funkcije vokalnog jezika (Acredolo i Goodwyn, 1990). Djeca počinju koristiti gestovne reakcije da bi komunicirala zahtjeve, i to u dobi od oko osam ili devet mjeseci, čineći to uglavnom s majkama (Bruner, Roy i Ratner, 1982). Djeca koja žele da im mama doda igračku, da im se pridruži u igri ili da im otvori kutiju, nauče signalizirati te želje

različitim neverbalnim ponašanjima. Na primjer, dijete koje želi igračku može posegnuti za njom naizmjenice gledajući igračku i majku. Katkad je posezanje praćeno nemirom i plakanjem, koje prestaje čim majka udovolji zahtjevu (Bates, Camaioni i Volterra, 1975). Druga funkcija ranih gesta je *referencijalna komunikacija*, tj. govorenje o nečemu u okolini (Bates, O'Connell i Shore, 1987). Ovaj se oblik reagiranja obično javlja između jedanaestog i dvanaestog mjeseca i u početku može uključivati samo *pokazivanje*, pri čemu dijete prinosi predmet odraslom na znanje. Nakon pokazivanja razvija se *davanje*, pri čemu dijete nudi predmet odraslom, ponovo zbog odobravanja ili komentara. Kasnije djeca razvijaju *naglašavanje* i *označavanje*. Pri tome dijete koristi geste da bi privuklo pažnju na predmet – na primjer na mačku koja je upravo ušla u sobu – proizvodeći glasove i pogledavajući odraslog i predmet (Leung i Rheingold, 1981).

Da bi se razvoj ovakvih neverbalnih reakcija nastavio, netko mora na njih odgovarati. Na primjer, dijete neće zadržati tražene igračke dok mu majka ne posveti malo pažnje. Zapravo, istraživanja su pokazala da majke obično prikladno reagiraju na neverbalna ponašanja svoje djece, na primjer davanjem i imenovanjem objekta koje je dijete upravo tražilo (Murphy, 1978., Ninio i Bruner, 1978). Ono što je važno jest da takva vrsta prikladnog odgovaranja ima pozitivne učinke na djetetovu upotrebu tih i sličnih jezičnih oblika (Masur, 1982.,1983.).

Ne služe sve djetetove geste za komunikaciju – neke služe za simbolizaciju predmeta ili događaja. Na primjer, dijete može staviti ruku na uho i govoriti u nju kao da je telefon ili raširiti ruke da bi označilo zrakoplov. Djeca koriste geste i da bi označila događaje (pljeskanje rukama znači "kviz") ili da bi imenovala attribute predmeta (širenje ruku znači "veliko"). Te geste često nisu usmjerene ni na koga drugoga, one se zapravo često javljaju kada je dijete samo, i služe ponajprije tomu da se stvari imenuju, ne da bi se ta imena komunicirala drugima.

Prema Piagetovu stajalištu, kapacitet za simboličko mišljenje javlja se kasno u senzomotoričkom razdoblju. Teoretičari jezika kognitivističkog usmjerenja tvrde da je nužno da takve kognitivne sposobnosti već postoje da bi djeca mogla koristiti jezik na simboličan način. Ta je tvrdnja, međutim, izazvala neke kontraverze, jer je nekoliko istraživanja pokazalo da djeca rano osuđena samo na jezik gesti – poput gluhe djece – razvijaju simboličko izražavanje gestama ranije nego simboličko vokalizaciju, i to, što je važno, ranije nego što bi to bilo moguće s obzirom na razinu njihova kognitivna razvoja (Holmes i Hohnes, 1980., Prinz i Prinz, 1979). U nedavnom brižljivo provedenom istraživanju utvrđeno je da dok se

dječja upotreba gesti za simbolizaciju događaja i predmeta doista javlja malo ranije nego vokalna simbolizacija, nužne kognitivne vještine razvijene su kada se javlja simboličko izražavanje gestama (Goodwyn i Acredolo, 1993). Vrijedno je spomenuti nekoliko drugih aspekata imenovanja pomoću gesti (Acredolo i Goodwyn, 1988). Imenovanje gestama i imenovanje riječima u pozitivnoj je korelaciji, tako da djeca koja čine više jedno, čine također i više drugo. A kada dijete jednom usvoji riječ za predmet ili događaj, njegovo gestovno označavanje obično nestaje. Geste služe kao grub način imenovanja dok ne budu zamijenjene učinkovitijom uporabom verbalnih oznaka (Harding, 1983).

7.4. Upotreba prostora

Svatko od nas, pa tako i djeca, imaju prostor koji doživljavaju. Ponekad se može otkriti što djeca osjećaju jedni prema drugima samo opažajući udaljenost između njih. U svakodnevnom životu ljudi koriste četiri zone udaljenosti, a to su intimna udaljenost (udaljenost od nula do pola metra od našeg tijela), osobna udaljenost (od pola metra do 1,2 m), socijalna udaljenost (od 1,2 m do 3,5 m) te javna udaljenost (iznad 3,5 m) (Rijavec i Miljković, 2002).

7.5. Tjelesni kontakt

Tjelesni kontakt ili dodir krajnji je stupanj približavanja. Tjelesni kontakt značajno potvrđuje moć. Najuobičajniji oblik dodira je rukovanje. S djecom mlađe dobi odgojitelju je dozvoljeno više tjelesnog kontakta jer je oblik dodira među djecom shvaćen poželjno zbog prijateljske konotacije koju odašilje. Razlikujemo dodir bodrenja, dodir tješnja ili pohvale, dodir kontrole. Često je riječ i o dodirivanju glave, ali ono sve više dobiva ponižavajuću konotaciju pa joj se ne pribjegava. Ohrabrujući dodir, sam ili u kombinaciji s verbalnim ohrabrenjem, djelotvoran je za veću pozornost djece, ali i za pohvalu (Neill, 1994).

Slika 2. Tjelesni kontakt

Izvor: https://www.ekvarner.info/sadrzaj/odgojitelj-predskolskog-odgoja-mz/9527_6

7.6. Stav tijela

Uobičajeni stav tijela održava dosadašnja ljudska iskustva. Tako ljudi koji su u životu imali duže periode depresije mogu i nakon toga dugo vremena imati pognuto držanje. Neki psiholozi smatraju da se naše emocionalno stanje može promijeniti – promjenom držanja tijela. Naime, kako emocije utječu na držanje, tako i stav tijela može utjecati na emocije (Rijavec i Miljković, 2002).

Stav tijela šalje poruku o ljudskom raspoloženju. Tjelesnim se stavovima mogu pri prvom susretu izraziti i posebne karakteristike ličnosti, a to su dominantnost i pokornost. Dominantnost se može primijetiti po ovim neverbalnim karakteristikama: poza s rukama na bokovima, podignute obrve, visoko dignuta glava, lupkanje po stolu olovkom ili prstima, niži ton glasa. Pokornost se očituje u ovim karakteristikama: povećana udaljenost među

sudionicima komunikacije, crvenjenje lica, glava nagnuta u stranu, povijenost tijela, gestikulacija dlanovima okrenutima prema gore, stidljivost i viši tonovi glasa (Neill, 1994).

Na osnovi držanja ili stava možemo zaključiti da li je osoba zainteresirana za drugu osobu. Na primjer, kad odgojitelj stoji ili čuči pred djecom, njegov stav može biti otvoren ili zatvoren. Otvoren stav podrazumijeva da je odgojitelju ili djeci ugodno s osobom s kojom komunicira, a zatvoren stav odražava anksioznost ili nesviđanje. (Rijavec i Miljković, 2002).

8. KAKO PROČITATI NEVERBALNE ZNAKOVE?

8.1. Znakovi tijela

Sam čovjek tijekom svoje interakcije s drugim zauzima različite stavove tijela, a ti stavovi imaju određeno značenje i predstavljaju znakove na osnovu kojih drugi ljudi zaključuju o nama, a mi o njima. Govor tijela je stoga poseban kanal neverbalne komunikacije koji je najviše proučavan. Znakovi koje tijelo šalje mogu pokazivati nečiju dominantnost, nervozu, agresivnost, nesigurnost, potčinjenost (Pease, 1991). To je vidljivo kako kod odraslih tako i kod djece.

Tako će se kod djece jasliske dobi koja drže ruke na leđima očitovati napetost, dok će neposlušna djeca pomicati stopalima ili mahati nogama dok sjede. Zatim, djecu koju je strah, njihova će se adanova jabučica kretati kao kod gugutanja. Nesigurna će djeca imati prekrížene noge pri stajanju, odmicat će tijelo unatrag. Djeca koja su otvorena, imaju čvrst stav, neprekrížene noge, ruke na koljenima. Arogantna će djeca većinom imati ruke na bokovima, stiskat će šaku, ispružene noge kod sjedenja (Pease, 1991).

8.2. Glas

Vrlo važno obilježje je i oblikovanje glasa kao neverbalne sposobnosti. To je obilježje koje vježbom možemo oblikovati do savršenstva. Kada se koristi odgovarajući ton, dubina, naglašavanje i intonacija postiže se razgovijetnost koja je temelj uspješnog prenošenja riječi. Dakle, djeca će jako dobro primijetiti da li je odgojiteljica nesigurna, nervozna ili dominira, a to je od velika važnosti. Ukoliko odgojiteljica ima nisku jačinu glasa, glas bez daha, spor govor, relativno jednako naglašavanje riječi, ozbiljniji i dulji ton nego inače, sigurno je da je

odgojiteljica nesigurna. Karakteristike nervoze su mucanje, zastajkivanje, pročišćavanje grla, razni uzdisaji kao "hm" ili "aaa". Dominantna će odgojateljica imati veću jačinu glasa, oštrije ton, brz govor, primjetnije naglašavanje riječi i fraza, tečno će govoriti (Neill, 1994).

Osjećaji poput ljutnje, entuzijazma i veselja obično su praćeni brzim govorom te višim tonom i većim intenzitetom glasa. Sporiji ton te niži ton i intenzitet glasa najčešće prate dosadu i depresiju (Rijavec i Miljković, 2002).

9. IGRA I KOMUNIKACIJA

Igrom dijete upoznaje samog sebe, uspostavlja kontakte s drugom djecom , stvara prijateljstvo i pozitivnu sliku o sebi, uči kako komunicirati verbalno i neverbalno itd. Igra je autotelična aktivnost, iz čega slijedi da posjeduje vlastite izvore motivacije, da je proces igre važniji od ishoda akcije, da postoji dominacija sredstava nad ciljevima i da je prisutna odsutnost neposrednih pragmatičnih učinaka. Djeca veći dio svog vremena provode u igri, što znači da je igra njihova potreba. (Duran, 2001).

U igri je vrlo važna komunikacija, verbalna i neverbalna. Dijete igru doživljava kao nešto veliko, igru istražuje i upoznaje se samo sa sobom.

Cjelokupna igrovna raznolikost djetinjstva najčešće se u literaturi razvrstava u tri kategorije: funkcionalna igra, simbolička igra i igre s pravilima (Duran, 2001:16).

Funkcionalna igra određuje se obično kao igra novim funkcijama koje u djeteta sazrijevaju - motoričkim, osjetnim, perceptivnim. S jedne strane dijete ispituje svoje funkcije, a s druge osobitosti objekata. Iako postoje neke sličnosti između funkcionalne igre u ranom djetinjstvu (naročito u prvoj godini života) i igre mladunčadi primat , moramo znati da je funkcionalna igra djeteta određena ranom socijalnom interakcijom, barem onoliko koliko i senzomotorička inteligencija (Duran, 2001). Dijete se igra sa svojim tijelom, kao naprimjer kada se djeca jasličke dobi igraju sa svojim prstima.

Simboličku igru većina razvojnih psihologa promatra kao razvojni fenomen, i to ili u kontekstu općeg psihičkog razvoja ili u kontekstu posebnih segmenata psihičkog razvoja djeteta. Simbolička igra odgovara predoperacionalnom mišljenju. Takva vrsta igre pojavljuje se u drugoj godini života. Ona je za Piageta oblik reprezentacije stvarnosti, jedna od manifestacija simboličke funkcije. Piaget ne sumnja da je za formiranje socijalnih sustava

znakova (kakvi su verbalni znakovi) nužna socijalna interkcija. No, razmatrajući genezu simboličke funkcije, tj. formiranje simbola kod djece (Piaget, 1945), on govori o postojanju "individualnih simbola" i "individualne reprezentacije". Tvrdi da se prestrukturiranjem senzomotoričkog sustava tijekom individualnog razvoja (za koji je dovoljna interakcija i unutrašnje usklađivanje s fizičkom realnošću), stvaraju individualni simboli kao što su mentalne slike, sjećanje u vidu evokacije, simbolički objekti (objekti - zamjene koji označavaju nešto drugo, kao u igri). Individualni simboli su osnova za razvoj socijalnih simbola i za komunikaciju sa socijalnom okolinom. Iz ovoga je moguće izvesti zaključak da se neki vidovi simboličke funkcije pa i jednostavni oblici simboličke igre mogu razviti u socijalnoj izolaciji, te da se najprije javlja simbol, a onda komunikacija. Simboličku igru Vigotski, Elkonin, Leontjev, Zaporožec i drugi ruski autori razmatraju pod nazivom igra uloga. Nastanak igre uloga tijekom povijesnog razvoja, smatraju oni, određen je izmjenom mjesta djeteta u sustavu društvenih odnosa. Igra uloga je aktivnost u kojoj dijete, motivirano željom - živi društveni život s odraslim članovima društva; prvo, uzima ulogu odraslog; drugo, stvara igrovnu situaciju putem prijenosa značenja s jednog predmeta na drugi; treće, uvjetno prikazuje djelatnost odraslih, modelirajući motive, ciljeve i norme odraslih (Duran, 2001). Dijete tijekom igre koristi simbole. Simboli predstavljaju predmet kojim se dijete služi umjesto onog pravog ili mogu predstavljati i motoričku radnju kada dijete pokretima tijela simbolizira ulogu.

Igre s pravilima dijete zatječe u već gotovom obliku i ovladava njima kao elementom kulture, ali sudjeluje i u stvaranju novih. Za igre s pravilima Piaget kaže da se rijetko javljaju u dobi od 4 do 7 godina, i da uglavnom pripadaju razdoblju od 7 do 11 godina, a zadržavaju se tijekom cijelog života. "Igre s pravilima su igre sa senzomotoričkim kombinacijama (trke, špekulanje, loptanje itd.) ili intelektualnim kombinacijama (karte, šah itd.) u kojima se pojedinci natječu (inače bi pravila bila beskorisna) i koje su regulirane ili kodeksom koji je preuzet od starijih generacija ili privremenim sporazumom. Igre s pravilima mogu biti rezultat činova odraslih koji su zastarjeli (magijsko-religijskih po porijeklu) ili senzomotoričkih, praktičnih igara koje su postale kolektivne, ali koje su izgubile čitav, ili dio svog imaginativnog sadržaja, tj. svoj simbolizam." (Piaget 1962, str. 144.)

Ivić (1983.) igre s pravilima smatra jednim oblikom komunikacije (u dječjoj grupi, te između djece i odraslih), tipom socijalne prakse djece, mehanizmom reguliranja društvenih odnosa u dječjoj grupi. Dječje igre s pravilima, kao regulacijski mehanizam socijalnih odnosa, kaže on, imaju dvije velike funkcije koje su vitalne za funkcioniranje svake kulture, a to su: socijalna

integracija (približavanje članova grupe, podvrgavanje pravilima i socijalnim normama, kontrola vlastitih želja i impulsa itd.) i, s druge strane, socijalna diferencijacija (povećavanje rastojanja među članovima grupe, segregacija podgrupa, individualizacija itd.). Prva kategorija igara osniva se na nekim postojećim shemama ponašanja, na univerzalnosti obrazaca ponašanja različitog porijekla. Univerzalnost obrazaca može biti vezana, na primjer, uz motoričke sheme ljudskog ponašanja (razne igre ravnoteže, skakanja, preskakanja itd.), uz senzorno-perceptivne sheme (igre vrtoglavice, igre prstima nogu i ruku itd.), uz afektivne sheme (igre smiješnih lica, igre ljubljenja, kontrole osjećanja itd.), uz univerzalne obrasce interakcije i komunikacije (igre skrivanja i pronalaženja, igre zadirkivanja itd.), uz opće obrasce govornog ponašanja (pitalice, igre dijaloga itd.). Za drugu kategoriju igara karakteristično je postojanje eksplicitnog sustava pravila koji regulira ponašanje igrača. Iako postoje varijante igara i promjene pravila, pravila su nad-individualna, konvencionalna i obvezna za sve sudionike u igri. Pravila mogu biti vrlo jednostavna, ali i tako složena da traže visok stupanj intelektualnog razvoja (Duran, 2001).

10. VJEŽBE I ODGOVOR NA NEVERBALNU KOMUNIKACIJU S DJETETOM JASLIČKE DOBI

Iako su još jako mala, djeca bi trebala vježbati neverbalne i druge komunikacijske sposobnosti kako bi se pripremila za svijet odraslih gdje takve vještine imaju višestruku dobrobit. Dakle, odgojitelj treba biti usmjeren na neverbalnu komunikaciju, jer upravo takav oblik komunikacije (geste, kontakt očima, dodir, osmijeh...) temelj su govoru. Dijete treba poticati imitacijom i odgovarati na takva ponašanja. Koristiti pokrete i riječi prilikom komunikacije, koristiti geste koje dijete može lako imitirati, pljeskanje rukama, mahanje rukama, otvaranje i zatvaranje dlanova. Treba odgovoriti na svaki znak djetetove komunikacije, jer svaki odgojiteljev odgovor dati će djetetu osjećaj komunikacije i samopouzdanja što je pozitivan motivator za svaku sljedeću komunikacijsku interakciju. Najvažnije pravilo dobrog komuniciranja je slušanje i poticanje djeteta da govori o svojim osjećajima, a time se daje do znanja djetetu da je osobi ili odgojitelju važno i da mu se dijete može povjeriti. Uz to, kako odgojitelji neverbalno komuniciraju s djecom postaje zapravo model na kojem djeca uče komunikaciju s drugim osobama, bilo verbalnu ili neverbalnu. Prilikom komuniciranja uvijek treba koristiti pozitivni govor tijela, slušati više nego pričati, dati do znanja da je dijete primijećeno i uvažavano (Roditelji, 2018).

Vrlo je važno smiješiti se djetetu. Kada osoba tj. odgojiteljica zrači optimizmom i vedrinom, ne samo da će se ona osjećati bolje, nego će utjecati na dijete. Dijete kopira sve što odgojiteljica radi, način na koji se ponaša. Od velike je važnosti gledati dijete u oči dok se s njime razgovara. Tako se održava kontakt, fokusira se njegova pažnja na ono što se govori djetetu. Treba poštivati i djetetov "osobni prostor". Podrazumijeva se da se dijete mnogo grli i ljubi, ali odgojitelji trebaju imati na umu da je pomalo uznemiravajuće ukoliko se djetetu unose u lice. To posebno vrijedi kada se viče na dijete ili kritizira (Roditelji, 2018).

No, za razliku od riječi na koje možemo paziti, kontrolirati ih, voditi računa što izgovaramo, neverbalno je najvećim dijelom u području nesvjesnoga. Upravo zato ni sebe ni dijete ne možemo u potpunosti naučiti željenoj gestikulaciji ili mimici, međutim, nismo baš posve nemoćni. Na primjer, ako je osoba primijetila da joj je izrazito neugodno nečije rukovanje (osobe koje se rukuju hladno ili samo površnim dodiranjem ruke, bez stiska), može obratiti pozornost na vlastito rukovanje pa naučiti sebe i dijete da njihovo rukovanje bude drugačije. S druge strane, odgojitelji često misle da trebaju naučiti "čitati" dijete kako bi ga mogli kontrolirati, znati u svakom trenutku što se događa. Tako je na Googleu, među roditeljskim temama, jedna od najčešće pretraživanih upravo ona koja podučava roditelje, ali i odgojitelje kako otkriti laže im dijete ili ne. Umjesto da razmišljaju o tome govori li im dijete istinu i kako će to otkriti po njegovim neverbalnim porukama, radije bi trebali razmisliti o tome kako se obraćaju djetetu, koliko im daju i verbalne i neverbalne podrške (Ljepota&Zdravlje, 2018).

Od najranijeg se djetinjstva djeca uče pristojnom ponašanju. Društveno prihvaćenim gestama pokušavaju se, osobito prije polaska u odgojno-obrazovne ustanove, ukloniti nepoželjne geste, tj. pokazatelji nepristojnosti kao što su upereni kažiprst, naslanjanje laktovima na stol i sl. Dio takvih kretnji djeca nesvjesno nauče jednostavnim oponašanjem okoline, a dio nauče svjesno jer im netko to prenese. Veliki broj djece dolaskom u školu prenosi već naučene kretnje koje su u predškolskim sredinama bile poznate i ispravno tumačene. U novoj situaciji to ne mora biti tako pa se mogu pogrešno tumačiti. Na primjer, velik broj djece ne podnosi dodir ako nisu dovoljno bliska s nekime pa neprimjereno reagiraju. Stoga je potrebno neverbalne poruke ispravno prevoditi i staviti ih u kontekst nove sredine. Tu započinju i prve lekcije razvijanja socijalnih vještina: prihvaćanja, empatije, suradništva i tolerancije (Školski portal, 2014).

11. ZAKLJUČAK

Komunikacija je sastavni i nezaobilazni dio života. Kroz komunikaciju, ljudi dolaze u kontakt te jedni na druge utječu putem poslanih poruka. Ljudi porukama razmjenjuju određena značenja i na taj način se zbližavaju te izražavaju svoje osjećaje i misli. Komunikacijske vještine razvijaju se od najranije dobi, kada ih je potrebno poticati i utjecati na njih kako bi osoba bila sposobna stvoriti zadovoljavajuće odnose s okolinom. Poruke se razmjenjuju kroz dva kanala komunikacije: verbalni i neverbalni. Osobe se više oslanjaju na neverbalni dio komunikacije budući da on nije pod svjesnom kontrolom, te daje uvid u istinsku bit poruke.

Dječji vrtić je specifična mikrosredina u kojoj komunikacijski egzistiraju grupe ljudi koje u interpersonalnu komunikaciju unose svoje znanje, vještine, sposobnosti, na verbalnom i neverbalnom nivou. Vrlo je važno da odgojitelj vodi računa o kvaliteti artikulacije, o intonaciji te da je svjestan zbog čega treba njegovati svoju govornu kulturu. Odgojitelj komunicira s djecom verbalnim i neverbalnim kanalima. Verbalna komunikacija je vrlo složena, da bi dijete u određenoj sredini moglo komunicirati govorom i jezikom, potrebno je da poznaje sistem simbola. Neverbalna komunikacija predstavlja temelj komunikacije kako među ljudima, tako i kod djece. Djeca ne komuniciraju samo glasovima ili riječima nego pokretima, izrazima lica,... Neverbalne znakove nemoguće je stalno kontrolirati, jer nisu pod našom svjesnom kontrolom. Izrazi lica i pokreti tijela osnovni su načini izražavanja djece jasličke dobi. Cilj ovog završnog rada bio je pobliže dočarati pojam neverbalne komunikacije djece jasličke dobi.

Usporedbom literature doznala sam da je neverbalna komunikacija svima urođena, ali se može i naučiti. Koliko je važna neverbalna komunikacija govori nam i činjenica da beba počinje čitati ekspresije lica s dva dana starosti. Najvažniji oblik komunikacije novorođenčeta je plač, a plač je najučinkovitije ponašanje da bi dijete privuklo majku u svojoj blizini. Stoga je i djetetov emocionalni razvoj od velike važnosti. Isto tako, da bi se djetetove misli i emocije mogle razumjeti, vrlo bitna je i sposobnost empatije. Za taj proces je vrlo važna bliža okolina i odgojitelj.

Za bolje razumijevanje ljudi, pomažu nam neverbalni znakovi. Oni se ne mogu kontrolirati ni kod djece ni kod odgojitelja, jer su duboko urođeni. Lice je najekspresivniji dio tijela, a izrazi lica i sa njima povezani osjećaji koji se pojavljuju su sreća, tuga, srdžba, strah, gađenje i

iznenađenje. Gledanje tokom dojenačke dobi postaje važno kada dijete prilikom dojenja gleda majku u oči. Djeca počinju koristiti i gestovne raskije da bi komunicirala zahtjeve. Koriste geste i da bi označila događaje ili da bi imenovala atribute predmeta. Zatim, jedan od vrlo važnih neverbalnih znakova je i tjelesni kontakt koji znatno potvrđuje moć. Dakle, od velike je koristi vještina razumijevanja znakova koje dijete odašilje.

Igra isto ima glavnu ulogu, jer dijete uči kako komunicirati verbalno i neverbalno, uspostavlja kontakt s drugom djecom,... Dijete igru doživljava kao nešto veliko, odaje svoje emocije i stavove neverbalnim signalima. Igra je od presudne važnosti u životu djeteta jer igra je djetetovo najprirodnije sredstvo za učenje za daljnji razvoj u životu.

Dakle, iako su još jako mala, djeca bi trebala vježbati neverbalne i druge komunikacijske sposobnosti kako bi se pripremila za svijet odraslih. Dijete treba poticati imitacijom i odgovarati na takva ponašanja. Koristiti pokrete i riječi prilikom komunikacije, koristiti geste koje dijete može lako imitirati, pljeskanje rukama, mahanje rukama, otvaranje i zatvaranje dlanova. Treba odgovoriti na svaki znak djetetove komunikacije, jer svaki odgojitelj odgovor dati će djetetu osjećaj komunikacije i samopouzdanja. Uz to, kako odgojitelji neverbalno komuniciraju s djecom postaje zapravo model na kojem djeca uče komunikaciju s drugim osobama, bilo verbalnu ili neverbalnu. Vrlo je važno smiješiti se djetetu. Treba poštivati i djetetov "osobni prostor". Podrazumijeva se da se dijete mnogo grli i ljubi, ali u granicama normale jer se ipak treba poštivati djetetov osobni prostor. Društveno prihvaćenim gestama pokušavaju se, osobito prije polaska u odgojno-obrazovne ustanove, ukloniti nepoželjne geste. Veliki broj djece dolaskom u školu prenosi već naučene kretnje koje su u predškolskim sredinama bile poznate i ispravno tumačene.

LITERATURA

1. Ajduković, M., Pečnik, N. (1994) *Nenasilno rješavanje sukoba*. Zagreb: Alinea.
2. Apel, H.J. (2003) *Predavanje, uvod u akademski oblik poučavanja*. Zagreb.
3. Argyle, M. (1988) *Bodily communication*. London and New York: Methuen & Co.
4. Berk, L.E. (2015) *Dječja razvojna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
5. Bratanić, M. (1993) *Mikropedagogija. Interakcijsko – komunikacijski aspekt odgoja. Priručnik za studente i nastavnike*. Zagreb: Školska knjiga.
6. Burić Moskaljov, M. (2014) *Poruke bez riječi – umijeće neverbalnog komuniciranja*. Zagreb: Poslovna znanja.
7. Duran, M. (2001) *Dijete i igra*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
8. Katz, L.G.; McClellan, D.E. (2005) *Poticanje razvoja dječje socijalne kompetencije: uloga odgajateljica i učiteljica*. Zagreb: Educa.
9. Knapp, M.L., Hall, J.A. (2010) *Neverbalna komunikacija u ljudskoj interakciji*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
10. Kopas – Vukašinović, E. (2009) *Neverbalni signali predškolskog djeteta*, Odgojne znanosti; Vol. 11 No.1 (17), str. 223 – 232.
11. Krznarić, R. (2014) *Empatija. Temeljna kvaliteta za ostvarivanje revolucionarnih promjena u 21. st.* Zagreb: Planetopija.
12. Ljubešić, M., Ceganec, M. (2012) *Rana komunikacija: u čemu je tajna ?*, Logopedija, Vol.3.No.1, str. 35 – 45.
13. Morris, D. (2002) *Peopewatching – Guide to the body language*. Vintage Books, London
14. Navarro, J. (2010) *Body language essentials*.
15. Neill, S. (1994) *Neverbalna komunikacija u razredu*. Zagreb
16. Noth, W. (2004) *Priručnik semantike*. Zagreb: CERES
17. Oatley, K., Jenkins, J.M. (2003) *Razumijevanje emocija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
18. Pease, A., Pease, B. (2008) *Velika škola govora tijela*. Zagreb: Mozaik knjiga
19. Rijavec, M., Miljković, D. (2002) *Neverbalna komunikacija – jezik koji svi govorimo*. Zagreb: IEP
20. Smiljanić – Čolanović, V., Toličić, I. (1996) *Dečja psihologija*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije.
21. Stokes Szanton, E. (2005) *Kurikulum za jaslice: razvojno primjereni program za djecu od rođenja do 3 godine*. Zagreb: Udruga roditelja Korak po korak za promicanje kvalitete

življenja djece i obitelji.

22. Tankersley, D., Fabrio, A., Burić, H., Milinović, N. (2012) *Teorija u praksi – priručnik za profesionalni razvoj odgajatelja*. Zagreb : Pučko otvoreno učilište Korak po korak.
23. Vasta, R., M. Haith, M.; A. Miller, S. (2005) *Dječja psihologija*. Zagreb: Naklada Slap.
24. Vreg, F. (1998) *Humana komunikologija*. Zagreb: HKD i Nonacom.

Mrežne stranice:

1. UnaVita (2018) , *Kako učimo neverbalnu komunikaciju?* na adresi <http://www.unavita.hr/unaprijedite-vasu-neverbalnu-komunikaciju> (4.4.2018.)
2. UniRi (2018) , *Komunikacijske vještine* na adresi www.ssc.uniri.hr/files/Komunikacijske_vjestine_-_uvod.pdf (7.4.2018.)
3. ETFOS (2018) , *Neverbalna komunikacija – predavanje* na adresi <http://www.etfos.unios.hr/upload/OBAVIJEST/obavijesti-preddiplomski/17423neverbalna-komunikacija-predavanje.pdf>, str. 4-5 (10.4.2018.)
4. Zeba (2015) , *Kultura komuniciranja u dječjem vrtiću* na adresi zeba.com.hr/kultura-komuniciranja-u-djecjem-vrticu/ (16.4.2018.)
5. DVDS (2018) , *Komunikacija* na adresi <http://www.dvds.hr/pdf/komunikacija.pdf> (18.4.2018.)
6. UnaVita (2018) , *Neverbalna komunikacija* na adresi <http://www.unavita.hr/neverbalna-komunikacija-2> (22.4.2018.)
7. Roditelji (2018) , *Razvoj u prvoj godini* na adresi <https://beba/razvoj-u-prvoj-godini/kako-razgovarati-s-djecom-dok-jos-ne-govore> (27.4.2018.)
8. Center for Career Development (2018) , *Otkrijte prednosti neverbalne komunikacije* na adresi <http://www.razvoj-karijere.com/otkrijte-prednosti-neverbalne-komunikacije> (29.4.2018.)
9. Ljepota&Zdravlje (2018) , *Vi i vaše dijete* na adresi [www.ljepotazdravlje.hr>vi-i-vase-dijete](http://www.ljepotazdravlje.hr/vi-i-vase-dijete) (7.5.2018.)
10. Školski portal (2014) , *Neverbalna komunikacija* na adresi www.skolskiportal.hr/clanak/505-neverbalna-komunikacija/ (4.5.2018.)

Popis slika:

Slika 1. Izrazi lica (<https://psihologija4gimnazija.wordpress.com/razvoj-emocija/>)

Slika 2. Tjelesni kontakt (https://www.ekvarner.info/sadrzaj/odgojitelj-predskolskog-odgoja-mz/9527_6)

IZJAVA
o samostalnoj izradi rada

Izjavljujem da sam ja Karmen Leško, rođena 16.5.1996. g. u Zaboku, redovni student preddiplomskog sveučilišnog studija *Rani i predškolski odgoj i obrazovanje*, Učiteljskog fakulteta u Zagrebu, samostalno provela aktivnosti istraživanja literature i napisala završni rad na temu *Razvijanje neverbalnih komunikacijskih vještina kod djece jasličke dobi*.

U Zagrebu, rujan 2018.

Karmen Leško
